

ka jednostavnoj ekonomiji prirodne slobode:

istraživačka analiza

džejms m. bakenan

I Uvod

«Kada se u potpunosti uklone sve povlastice i ograničenja, sam se od sebe uspostavlja jasan i jednostavan poredak prirodne slobode. Svaki čovek, ukoliko ne narušava zakone pravde, uživa punu slobodu da na sebi svojstven način ostvaruje lične interese, i da se radošću i kapitalom nadmeće sa svakim drugim čovekom, ili grupom ljudi.»

(Adam Smit: »Bogatstvo naroda«)

Bogatstvo naroda se uvećava u najvećoj mogućoj meri kada pojedinci uživaju »slobodu izbora«. Ovaj instrumentalni odnos između slobode i materijalnog blagostanja neposredno izvire iz tradicionalne teorije ekonomskih odnosa. Sloboda se ne posmatra kao vrednost po sebi. Ona se procenjuje samo kao osobina takvog institucionalnog poretka koji je neophodan da bi se proizvela najveća moguća ekonomska dobrobit.

Ako postoje neka prvobitno pripisana raspoloživa sredstva koja uzivaju zaštitu zakona, onda idealna struktura tržišta deluje tako što lične interese pojedinaca usmerava ka postizanju najboljih mogućih ciljeva, pa nema potrebe za nekom dodatnom korekcijom ili prilagodavanjem. Unutar ove idealne strukture, pojedinci ostvaruju veliki broj sloboda. Oni slobodno biraju šta, koliko, i kome da prodaju, to jest, šta, koliko, i od koga da kupe. Zatim odlučuju zbog čega i sa kim da sklapaju ugovore, gde i kako da žive, šta, koliko, i za koga da rade. Sve su to prirodne slobode o kojima je pisao Adam Smit. Ali, kako nastaju ove slobode? Ili konkretnije, otkud ljudima ove slobode kada se njihova vrednost ne procenjuje nezavisno od toga koliko su sklične »robi«, to jest, nezavisno od toga koliko doprinose koristi određenog pojedinca koja aktivno učestvuje u životu tržišta? Izgleda kao da su ove slobode uzgredni proizvodi procesa u okviru kojeg pojedinci nastoje da u najvećoj mogućoj meri uvećaju sopstvenu dobrobit, težeći za onim stvarima koje im očigledno koriste, i kloneći se svega što im nanosi štetu.

Stručnjaci za političku ekonomiju, kao i brojni filozofi, kritikovali su ortodokсну ekonomsku teoriju zato što svodi slobodu na uzgredni proizvod, a načelo delotvorne alokacije uzdiže na nivo apsolutnog kriterija pomoću kojeg se procenjuje vrednost nekog ekonomskog poretka. Oni su branili tržišnu ekonomiju zbog njenih političkih implikacija, zbog mogućnosti da se njome u najvećoj mogućoj meri ograniči kolektivno donošenje odluka, a ne zbog njene alokativne delotvornosti. Do sada nije bilo pokušaja da se ove sasvim različite linije razmišljanja spoje u jednu jedinstvenu celinu.

Ovaj rad predstavlja pokušaj da se ostvari upravo taj zadatak. Moj predlog je da se poslužimo instrumentima elementarne teorije vrednosti, da bismo dokazali da se uz veoma male izmene u naglasku i tumačenju, procenjivanje vrednosti slobode od strane aktivnih učesnika u tržišnoj ekonomiji može uspešno uklopiti u

milan blanuš

svima blisku i dobro poznatu analizu. Već nam jednostavna vežba omogućava da »alokaciju slobode« razmatramo na sličan način na koji smo se bavili alokacijom ostalih vrednosnih dobara. Zbog toga ne iznenaduje činjenica da je procenjivanje vrednosti slobode u veoma bliskoj vezi sa postojanjem i veličinom ekonomskih renti.

Ova analiza se razlikuje od starih rasprava po tome što ne pokušavam da definišem slobodu odmah, na samom početku razmatranja.¹ Značenje i definicija sloboda, izrastaju iz samog procesa analize. Štaviše, pošto u mom radu glavno mesto zauzima analiza, a ne problemi definisanja, otvoreno sam izbegavao da se prerano opredelim za bilo koju stranu u sporu koji vode pristalice »pozitivne i negativne slobode«.²

II INDIVIDUALNO PROCENJIVANJE VREDNOSTI SLOBODE

Standardna teorija koja se bavi izborom potrošača, obično ne tematizuje i ne razmatra individualnu slobodu ili slobodu izbora, kao nešto što za njega predstavlja određeno »dobro«. Reč je o stvarnoj slobodi pojedinca da bira između više datih elemenata. Uprkos tome, može se lako dokazati da idealni potrošač zaista pripisuje određenu vrednost slobodi. Štaviše, ovu vrednost je relativno lako izmeriti pomoću dobara koja se nalaze u funkciji njegove lične koristi.

Zamislite nekog pojedinca *i*, jasno određene preferencija. Njemu je pripisana neka početna količina *Y*, određenog novčanog dobra *y*. Tu je neko drugo dobro *x*, koje može da bude dostupno ili nedostupno kupovnim mogućnostima pojedinca *i*. Ukoliko on nema slobodu da kupi dobro *x*, skup njegovih potrošačkih mogućnosti počinje i završava se sa *Y*. Ako bi se pojedincu *i* ponudila »sloboda da kupi dobro *x* po ceni p_x «, postojala bi neka maksimalna vrednost koju bi on bio spreman da pripíše njenom posedovanju. Ovu vrednost je moguće

izmeriti.³ Ona je jednaka uobičajenoj dobiti ili renti potrošača koju bi pojedinac *i* mogao da ostvari kada bi posedovao slobodu da kupuje dobro *x* po ponudenoj ceni.

Renta potrošača može da se meri za celu seriju kupljenih dobara, ili dodavanjem jednog po jednog dobra. Gde se nalazi gornja granica koju je pojedinac *i* spreman da plati za »slobodu da kupi jednu jedinicu dobra *x*, po ceni p_x «? Nju je moguće odrediti pomoću razlike između granične stope supstitucije i cene, za interval od jedne jedinice date robe:

$$\frac{M}{U_x} M U_y - P_x \quad (1)$$

Potpuno ista formula bi mogla da se izvede za svaku dodatnu jedinicu dobra *x*, koja bi mogla da postane predmet kupovine. Pojedinac *i* će pripisivati izvesnu pozitivnu vrednost »slobodi da se po bilo kojoj ceni kupi dodatna jedinica dobra *x*«, sve dotle, dok se ne uspostavi puna kupovna ravnoteža.

Tačno određivanje položaja ove ravnoteže (dobro poznato tangencijalno rešenje) zavisi od raspodele rente ispod donje granice obima kupovine. Ipak, u stanju ravnoteže se individualna granična stopa supstitucije izjednačava sa cenom proizvoda. Zbog toga, vrednost koja se pripisuje slobodi da se kupi poslednja jedinica dobra *x*, postaje jednaka nuli. Naime, mala promena kupovne cene ne dovodi do povećanja rente. Ukoliko se cena prilagodava pojedinačnom kupcu, pomenuto stanje ravnoteže implicira da se nikakva vrednost neće pripisivati slobodi da se kupi bilo koja jedinica proizvoda *x*. Vratit ću se ponovo na ovo pitanje u odeljku V.

III MEĐUSOBNA ZAMENLJIVOST PRODAVACA

Pozabavimo se sada potencijalnim kupcem koji bi mogao da stekne slobodu da kupuje od prodavaca koji prodaju međusobno zamenljive proizvode. Pretpostavimo da *Y* predstavlja novčano dobro, i da pored toga postoji skup proizvoda $x(x_1, x_2, x_3, \dots, x_n)$. Sa stanovišta kupčevih preferencija, svaki proizvod iz skupa *i*, zamenljiv je sa svakim drugim proizvodom iz istog skupa. Pretpostavimo da postoji i granični slučaj u kojem su svi proizvodi iz skupa *i*, međusobno apsolutno zamenljivi. U stvari, pretpostavimo da su svi proizvodi iz pomenutog skupa istovetni, samo što ih nudi više različitih trgovačkih preduzeća.

Pod ovim okolnostima, pojedinac će pripisivati izvesnu vrednost »slobodi da kupuje proizvod iz skupa *x*, ali će zato vrednost, koju bi mogao da pripíše »slobodi da kupi jednu određenu jedinicu proizvoda iz skupa *x*«, suštinski zavisiti od slobode da kupi jedna ili više drugih proizvoda iz ovog skupa. Ako pojedinac ima slobodan pristup na tržište proizvoda $x_2, x_3, \dots, x_n$, onda on neće pripisivati nikakvu vrednost slobodi da kupi proizvod x_1 . Budući da je ovaj proizvod, po definiciji, savršena zamena za sve ostale, njemu dostupne proizvode, očigledno je da se sa slobodom kupovine proizvoda x_1 neće povećati izgledi pomenutog pojedinca da obezbedi dodatnu rentu ili dobit. Određeni pojedini

načni proizvod iz skupa međusobno zamenljivih proizvoda, u stvari je analogan pojedinačnom dobru koje je u prethodno razmatranom stanju pune ravnoteže, bilo predmet kupovine. Nema nikakve rente od granične jedinice proizvoda u stanju ravnoteže, dok u primeru koji sada ispituje, svaki proizvod iz skupa međusobno zamenljivih proizvoda, postaje graničan. Pojedinač zapisuje izvesnu vrednost slobodi da kupi željenu količinu nekog određenog proizvoda koji pripada skupu x , ali zato ne pripisuje nikakvu vrednost slobodi da kupi poslednju jedinicu proizvoda iz tog skupa, niti slobodi da kupi bilo koji pojedinačni proizvod iz skupa međusobno zamenljivih proizvoda.

Iz toga što nikakvu vrednost ne pripisuje slobodi da kupi bilo koji pojedinačni proizvod iz skupa apsolutno zamenljivih proizvoda, sve dok su mu ostali proizvodi iz tog skupa dostupni, sledi da će pojedinač biti sasvim ravnodušan prema veličini tog skupa. Renta potrošača se povećava time što se kupovna cena povećava do željenog nivoa, za svaki počin iz skupa x . Zbog čega pojedinač najradije bira poredak koji mu nudi više međusobno zamenljivih proizvoda iz skupa x , ili kao u našem primeru, poredak u kojem postoji veći broj prodavaca jednog istog proizvoda?

Pojedinač će se najradije odlučiti za poredak u kojem postoji bogatiji asortiman proizvoda, zato što je svestan vrednosti moguće rente, kao i činjenice da ovu vrednost neće steći kao neko zakonom zaštićeno pravo koje se može ostvariti pomoću prisile. Upravo zato što je reč o vrednosti koja može da se izrazi kao renta ili dobit, ona postaje predmet utakmice. To je dovoljno naglašeno u literaturi koja se bavi problemom sticanja rente. Pojedinač koji kupuje jedinicu proizvoda iz skupa međusobno zamenljivih proizvoda, ili pojedinač koji kupuje neki proizvod kod određenog prodavca, mada bi inače taj proizvod mogli da prodaju i drugi, podložan je eksploataciji s obzirom na očekivanu rentu. Naime, postoji mogućnost da se od njega izvuče očekivana renta, bilo delimično, bilo u celosti. Prodavac bi mogao da mu uskrati i ograniči slobodu da kupuje služeći se nekim ugovornim lukavstvom. U graničnom slučaju, prodavac može da izvuče puni iznos moguće dobiti od kupca pomoću idealizovanih popusta u cenama ili sve—ili—ništa ugovora (Bakenan, 1953).

Kada postanu svesni ove mogućnosti, potrošači će najradije birati takvo uređenje koje predviđa postojanje većeg broja prodavaca svih proizvoda, kao i postojanje većeg broja međusobno zamenljivih proizvoda. Ukoliko je potrebno, budući kupac će uložiti određena sredstva da bi se zaštitila vrednost moguće rente. Naravno, da bi ovakvi potezi bili delotvorni potrebno ih je preduzimati samo kada je to neophodno.

Pored toga, kupac poseduje i pravo da prizna slobodu pristupa ili prodaje na onom posebnom tržištu čiji je on jedini predstavnik. Naime, isto kao što potencijalni kupac pripisuje vrednost slobodnoj kupovini, i potencijalni prodavac pripisuje vrednost slobodi prodaje. Razmena na tržištu odražava naizmenično ostvarivanje slobode da se kupuje i slobode da se prodaje, budući da kupac i prodavac priznaju jedan drugom ove slobode.

Budući kupac, koji nastoji da zaštiti eventualnu rentu, neće imati nikakvog interesa da ograničava slobodu prodaje na svom ličnom tržištu. On shvata da je sloboda pristupa na ovo tržište, što većem broju prodavaca, u stvari delotvorno institucionalno sredstvo u borbi protiv izvlačenja moguće profita ili rente. Ova opasnost se još više smanjuje ako se prodavcima međusobno zamenljivih proizvoda omogući da svojom ponudu vrše putem ugovora. Očigledno je da je neposredni interes svakog potencijalnog kupca priznavanje slobode prodavcima da prodaju svoje proizvode. Štaviše, značajno je da potencijalni kupac može da im preda pomenutu slobodu bez ikakvih investicionih troškova. Zaštita rente je besplatna. Budući da ovo ulaganje ništa ne košta, trebalo bi ga proširiti sve do granice na kojoj je granična vrednost produktivnosti jednaka nuli. Većina kupaca je zadovoljna ako svi potencijalni prodavci međusobno zamenljivih proizvoda dobijaju slobodu da ih plasiraju putem prodajnih ugovora. Budući da je unapred nemoguće zna-

ti koji će se proizvodi uspešno međusobno zamenjivati, potencijalni kupac će se ponašati racionalno jedino ukoliko proširi ovu slobodu na sve potencijalne prodavce, bez obzira na stvarne osobine proizvoda koje nude. Ukratko rečeno, u interesu je svakog pojedinca, kao potencijalnog kupca, da svim potencijalnim prodavcima prizna i dozvoli slobodan pristup na tržište.

IV MEĐUSOBNA ZAMENLJIVOST KUPACA

Argumente iz odeljaka II i III, možemo da primenimo i na drugu stranu u tržišnom odnosu razmene. Pozabavimo se pojedincem koji igra ulogu potencijalnog prodavca proizvoda x , i pri tome raspolaze početnim sredstvima koja se mogu izraziti putem novčanog dobra y . On će pozitivno vrednovati »slobodu da prodaje jedinice proizvoda x , po ceni »px«. Vrednost ove slobode se izražava kao renta ili dobit proizvođača. Naime, renta se predviđa zahvaljujući sposobnosti pojedinca da se bavi prodajom. Kao i u prethodnom slučaju, vrednost ove slobode može da se meri u celini, ili jedinicu po jedinicu. Takođe, u stanju ravnoteže, ne postoji mogućnost da se renta poveća zbog neke male promene u prodajnoj ceni.

Primenom osnovnog modela, dakle, može da se proširi i na zaštitu rente. Svaki prodavac će brzo shvatiti da svaka renta ili dobit proizvođača predstavlja vrednost koja ne može da mu se dodeli kao neke zakonom garantovano pravo. Dakle, korisno je investirati u zaštitu rente, ako se želi osigurati realizacija ove očekivane vrednosti. Ali, svaki kupac u stvari ima moć da u okviru sopstvenog, zakonom zaštićenog domena, prizna kupcima slobodu kupovine, u skladu sa ponudnim stavkama iz ugovora. Kada bi ova sloboda važila samo za jednog kupca, on bi mogao da izvuče od prodavca punu vrednost očekivane rente proizvođača. Kupovna ponuda uz nerealno visoku premiju ili ponuda tipa sve—ili—ništa, u situaciji u kojoj postoji samo jedan kupac za određenu vrstu robe, mogle bi sasvim da onemoguće prodavca da ostvari nešto više od beskrajno malog delića moguće dobiti.

Pojedinač, kao potencijalni prodavac, mogao bi da se zaštiti od takvog iskorišćavanja, proširivanjem slobode kupovine na veliki broj potencijalnih kupaca, štaviše, na sve osobe koje bi mogle da postanu kupci. Proširivanje slobode kupovine ne zahteva dodatne troškove ulaganja. Dakle, pravo na kupovinu će biti dostupno svim ljudima, ili, svaki pojedinač će kao potencijalni prodavac, svakom drugom pojedincu omogućiti slobodan pristup na tržište u svojstvu kupca.

V OPTIMALNA ALOKACIJA SLOBODE

Kao što je već rečeno, analiza izložena u odeljcima II, III i IV, donosi samo blagu promenu naglaska i tumačenja u primeni standardnih sredstava kojima se služi elementarna teorija vrednosti. I pored toga, budući da smo slobode posmatrali kao robe čiju vrednost određuju pojedinci koji učestvuju u tržišnom prometu, mogli bismo da definišemo i razvijemo normativne implikacije neophodne za delotvornu alokaciju ovih sloboda. One bi bile potpuno analogne normama pomoću kojih određujemo korisnost ostalih vrednosnih dobara (resursa).

U uslovima konkurentne ravnoteže, robe se raspoređuju na mesta na kojima u najvećoj mogućoj meri dolazi do izražaja njihova najvrednija upotreba. Celokupni proces vrednovanja se iscrpljuje pripisivanjem vrednosti određenim robama. Pri tome ne preostaje ništa što bi se moglo pripisati slobodi kao robi. Sa normativnog stanovišta, poželjan je upravo takav ishod. Sloboda bi morala da se raspoređuje tako da svi mogu da je koriste kao slobodno dobro. Pojedinci, u ulogama kupaca i prodavaca, slobodi ne pripisuju nikakvu ekonomsku vrednost. Sasvim je u redu da se sloboda koristi sve do gornje granice zasićenja, zato što njeno snabdevanje ništa ne košta pojedinca koji su u mogućnosti da je učine dostupnom i drugim ljudima. Štaviše, ovi »snabdevači« će otkriti da je korisno da obezbede slobodu u zahtevanim količinama. Oni nemaju nikakvog

interesa da uskraćuju slobode pojedincima koji bi pokušali da stupe u potencijalni odnos razmene sa suprotne strane. Kupci nikada neće uspeti racionalno da utemelje interes da se ograniči sloboda prodavcima. Isto tako, ni prodavac nikada neće uspeti da racionalno zasnuje interes da se kupcima ograničavaju njihove slobode.

VI DEFINICIJA SLOBODE

Celokupna analiza iz odeljaka II, III, IV, i V, zasniva se na pretpostavci da postoji neka tačno određena podela raspoložive imovine između ljudi. Reč je o zakonom zaštićenom stanju koje postoji pre nastanka tržišnih odnosa razmene. U ovom smislu, »zakoni i institucije«, ili »država«, postoje pre nastanka razmene. O pripisivanju pomenute imovine često se govori kao o dodeljivanju prava, tako da kritičari mogu da tvrde da su se, u tradicionalnim raspravama, problemi u vezi sa slobodom jednostavno zaobilazili zahvaljujući toj pretpostavci. Ukoliko pojedinač poseduje neku zakonom zaštićenu imovinu, i talente to se često opisuje pomoću radnji koje je on na osnovu takve zaštite ovlašćen da obavlja.

Ako je nekom pojedincu i dodeljeno pravo svojine, i na taj način zakonski zaštićen njegov imetak, onda je po svojoj prilici »sloboda« osobe j (ili bilo koje druge osobe) time nužno ograničena. Ko je ova osoba j čije su slobode sužene granicama imetka osobe i ? Na osnovu čega bismo uopšte mogli da govorimo o »slobodama« osobe j , ako prethodno ne bismo definisali njena prava? Čini se da nema smisla definisati slobodu kao skup radnji koje su dostupne nekom pojedincu, sve dotle dok se ne uspostavi njen odnos prema širem društvenom kontekstu. Celokupna analiza počiva na pretpostavci da bilo koja definicija slobode nužno uključuje neki društveni sadržaj. U hobsovske džungli, u kojoj ne postoje zakonski zaštićene privatne oblasti života niti jasno razgraničenje između »mog i tvog«, ne postoji ni sloboda čija bi definicija mogla da odgovori zahtevima analize izložene u ovom radu. U toj džungli nema slobode zato što ne postoji polazna tačka njenog dodeljivanja. Pojedinač ne može da stekne »slobodu kupovine« od prodavca, niti »slobodu prodaje« od kupca, zato što u takvom stanju nikom nije dostupna moć koja bi dozvoljavala dodeljivanje ovih sloboda drugima. U stanju hobsovske džungle, osoba koja želi da prisvoji neko dobro koje nominalno pripada drugoj osobi, nema pri ruci ni jedno sredstvo pomoću kojeg bi ovu drugu osobu mogla da podstakne na dobrovoljnu saradnju.

Da bi bio upotrebljiv u analizi izloženoj u ovom radu, pojam slobode mora da se odnosi na postupke koji su nekom pojedincu dostupni u takvom društvenom okruženju u kojem pomenuti pojam slobode poseduje određena zakonski zaštićena prava svojine. Reč je o pravima koja se mogu razmenjivati u okviru brojnih procesa društvene saradnje. Uopšte uzev, sloboda može da se posmatra kao atribut osnovnog društvenog odnosa razmene. Pojedinač ne raspolaže »slobodom razmene« nekog zakonski zaštićenog prava ili imovine, sve dotle dok mu tu slobodu ne priznaju svi drugi pojedinci koji takođe poseduju neka zakonski zaštićena prava.

Uzmimo dva jednostavna primera. Pretpostavimo najpre, da posedujem neko potvrđeno, i zakonskim putem ostvarljivo, pravo na sto dolara, koji se nalaze u mom posedu. Moje slobode se mogu izmeriti brojem alternativna koje su mi dostupne zahvaljujući ovom novcu. Reč je o slobodama koje mi priznaju ostali pojedinci, koji možda imaju u posedu prava na imovinu koju bih više želeo da imam nego manjih sto dolara. Moja sloboda je najmanja onda kada ne uspevam da pronadem potencijalnog prodavca koji bi bio raspoložen da mi prizna slobodu sticanja nekog alternativnog prava (imovine, poseda, ili potraživanja). Skup mojih sloboda je najveći onda kada mi svi drugi vlasnici zakonski zaštićenih prava priznaju slobodu kupovine, ograničavajući je jedino zahtevom da se postigne dobrovoljni sporazum o svim uslovima eventualne razmene. Moje slobode su ograničene ukoliko **bilo koji** zakonski vlasnik nekog određenog prava uporno propušta da mi ponudi slobodu kupovine. Takav postupak umanjuje veličinu obima mojih izbora, koji inače obuhvata skup ostvarljivih mo-

gućnosti s obzirom na ograničenja koja mi nameće budžet. Kao što je već rečeno na osnovu prethodne analize, do ograničavanja mojih sloboda neće dolaziti sve dotle dok potencijalni prodavci budu nastojali da racionalno zaštite svoje buduće rente.

Kao drugi primer može da nam posluži model, u okviru kojeg ne posedujem nikakvo zakonsko pravo na bilo kakvu imovinu, osim sebe samog. Dakle, gospodarim samo svojim vremenom i svojom radnom snagom. Moja sloboda je najmanja onda kada ne mogu da prodajem potencijalnog kupca kome bih dobrovoljno prodao svoju radnu snagu, to jest, kada mi ni jedan takav kupac ne nudi slobodu međusobnog sporazumevanja o razmeni mog rada za neko od prava koje on drži u svom posedu. Skup mojih sloboda je najveći onda kada proširujem slobodu sklapanja ugovora o radu na bilo kojeg pojedinca iz celokupnog obima svih mogućih kupaca. Tada sve zavisi samo od mojih preferencija. Moje slobode su ograničene onda kada postoji samo jedan mogući kupac moje radne snage, koji uporno propušta da mi prizna slobodu prodaje. Ipak, kao što je prethodna analiza pokazala, svi mogući kupci će i na mene proširiti pomenute slobode, ukoliko budu nastojali da zaštite svoju eventualnu rentu.

Zaključci koji slede, slični su onima koje smo već pominjali. Sve dok individualna prava budu precizno određena i zakonski zaštićena, vodenje računa o ličnom interesu svih učesnika u društvenim odnosima, pored delotvorne alokacije uobičajenih resursa, vodiće i ka maksimalnom uvećavanju individualnih sloboda, definisanih na odgovarajući način (Grej/Gray/, 1984, str. 64). Ne postoji »alokacija« različitih sloboda, s obzirom na njihove najvrednije upotrebe, koja bi bila slična alokaciji retkih i dragocenih resursa. Nije potrebno praviti alokativne izbore sloboda kao takvih, zato što ne postoji bojazan od njihove nestašice. Optimalna ili delotvorna alokacija obezbeđuje slobodu, i to u meri koja je dovoljna da zadovolji sve potrebe svakom pojedincu koji u njoj vidi određenu vrednost. Dosadašnja analiza je pokazala da je sloboda, u punom značenju te reči, svima dostupno dobro, lišeno svake ekonomske vrednosti.

VII JEDNAKA SLOBODA

Definicija slobode koju smo postepeno formulisali kroz proces analize, stoji u jasnoj vezi sa idejom jednake slobode, koja često predstavlja glavnu temu brojnih filozofskih rasprava. Kada se pode od tačno utvrđenih, zakonom dodeljenih sredstava ili prava, onda će glavno obeležje društvenih odnosa pojedinaca koji poseduju ova sredstva i prava, biti jednakost slobode. Svakom vlasniku koji poseduje neku imovinu i prava, priznaće se jednaka sloboda kao i svima ostalima. Reč je o slobodama pojedinca, zahvaljujući kojima može dobrovoljno da sklapa ugovore o razmeni sa svim drugim članovima zajednice.

Cela analiza se uspešno primenjuje na skup pojedinačnih sloboda, koje se obično svrstavaju među »ekonomske« slobode. Reč je o slobodi kupovine i prodaje, bilo finalnih proizvoda, poluproizvoda, osnovne opreme, kapitala, ili ličnih usluga. Bez obzira na dramatičnu razliku u odnosu na dosadašnje razmatranje, politička filozofija i filozofija prava, logički opravdano proširuju pomenutu analizu i na skup sloboda koje se obično nazivaju »građanskim« slobodama.

Razmotrimo slobodu govora. Reč je o građanskoj slobodi koja je obično obuhvaćena skupom »jednakih sloboda« koje zahteva svako slobodno društvo. Ovaj primer će poslužiti kao ilustracija načina na koji dosadašnja analiza može da se proširi i na takve slobode. Istovremeno, on će ukazati na izvore zbrke do koje može da dođe ako se slobode i prava definišu na neprecizan i dvosmislen način.

Zamislimo da je prilikom neke prvobitne podele prava svaki pojedinac, kao biološka jedinica, dobio vlasništvo nad svojim glasnim žicama i bubnim opnama. Nije reč o slobodama nego o pravima koja su, barem prema ovom primeru, jednaka za sve. Vlasništvo nad glasnim žicama ne nosi sa sobom »slobodu da se bude saslušan«.

Potencijalni slušalac ima pravo da ostvari ili uskrati ovu slobodu, pošto je on jedina osoba koja polaže pravo na svoje bubne opne. Samo zbog zaštite sopstvenih interesa, potencijalni slušalac koji pozitivno vrednuje »slobodu slušanja«, dozvoliće svim potencijalnim govornicima da utiču na njegove auditivne nervne završetke, uz uslov da govore u skladu sa stavkama unapred postignutog dogovora. Svaka, bilo bi samoprotivno da se jednakost pripisuje »slobodi da se bude saslušan«, pošto jedna osoba može da sluša samo jedan glas u isto vreme.

Primer sa govorom odlično ilustruje zbrku do koje dolazi kada se raspodela zakonski zaštićenih prava protumači i shvati kao raspodela sloboda. Mi istovremeno koristimo sintagme »pravo na slobodu govora«, i »sloboda da se kaže sve što se misli«, a pri tome ne uviđamo da se prava i slobode međusobno razlikuju. Slobode se odnose na obim korišćenja ili ostvarivanja zakonski zaštićenih prava. Naime, jednakost različitih sloboda, koja spontano nastaje zahvaljujući ličnim interesima pojedinaca kojima su pripisana određena prava, ni na koji način ne ispravlja eventualne nejednakosti između ljudi, do kojih dovodi raspodela u oblasti zaštićenih prava. Svakako, postoje jaki i ubedljivi razlozi koji govore u prilog jednakosti zaštićenih prava, za sve ljude. To se pre svega odnosi na pravo gospodarenja biološki određenim delovima ljudskih bića. Ali, i tu je reč o pravima a ne o slobodama.

Neću se upuštati u dalje proširivanje dosadašnje analize na raspravu o drugim, dobro poznatim ne-ekonomskim slobodama, mada smatram da bi se to moglo uspešno učiniti po analogiji sa razmatranjem slobode govora.

VIII OGRANIČENJA SLOBODA

Pokazao sam da će u okviru zakonski zaštićenih prava na sve resurse, kapacitete ili dobra, prilikom njihovog ostvarivanja obavezno biti prisutne jednake i maksimalno široke slobode svih pojedinaca (»ličnosti«) koji su nosioci pomenutih prava. Kada bi ova analiza bila ispravna i prihvaćena, izgleda da ne bi postojala mogućnost da se izgradi neki racionalni dokaz koji bi išao u prilog ograničavanju slobode, bilo pojedinačnih postupaka, bilo kolektivnih delatnosti zasnovanih na međusobnom sporazumu. Ipak, primećujemo da su moderna društva u priličnoj meri prožeta ograničenjima sloboda da se ostvaruju pomenuta prava. Da li nas prethodna analiza prisiljava da zaključimo da su takva ograničenja potpuno nelegitimna i neopravdana?

Ovaj radikalni i dramatični zaključak nam se nameće kada razmišljamo o onome što smo do sada opisivali kao dodeljivanje prava pojedincima ili pravim licima. U ovoj sferi, razdeoba je potpuna. Zakonski nisu dozvoljeni nikakvi izuzeci.⁴ Ništa ne sme da pretekne. Nije-dan posednik ili vlasnik nekog prava ili imetka, ne sme bez prethodne saglasnosti ili sporazuma da ugrožava oblast prava bilo kojeg drugog pojedinca. Saglasnost ili sporazum se postižu putem nekog eksplicitnog ili implicitnog procesa razmene. Sav imetak, resursi, i dobra od vrednosti, trebalo bi da budu zaštićeni strogim propisom o vlasništvu. Postrebno je posebno naglasiti veličinu i značaj onoga što se štiti. Naime, vlasništvo ili upravljanje nekim imetkom, ne predstavlja sami po sebi nikakvu zaštitu i jamstvo vrednosti tog bogatstva. Vrednost najpre zavisi od slobodnog pristupa procesu razmene putem koje se stupa u dodir sa vlasnicima nekih drugih, željenih roba. Sa druge strane, ona zavisi od uslova trgovine oko kojih su se stranke sporazumele tokom procesa sklapanja ugovora.

U oblasti u kojoj je sprovedena potpuna i iscrpna razdeoba svih resursa, kapaciteta, imovine, i dobara od vrednosti, ne postoji mogućnost da dođe do opšte saglasnosti o potrebi za ograničavanjem slobodnog pristupa procesu razmene. Naravno, uvek će postojati želja svih vlasnika prava da se ograniče slobode drugih, potencijalnih suparnika u procesu razmene. Osoba koja namerava da razmeni novac za neko upotrebno dobro, recimo za automobil, najviše bi volela da vlasnik automobila ograniči slobode svih drugih potencijalnih kupaca.

Potencijalni kupac nastoji da stekne rentu proizvođača ograničavanjem sloboda svih drugih pojedinaca koji bi prodavcu mogli da ponude neku drugu cenu. Ipak, kao što se vidi iz prethodne analize, prodavac će nastojati da racionalno zaštiti svoju rentu tako što će ostaviti otvoren pristup svima koji bi mogli da nastupe sa nekom svojom ponudom. Na taj način je motivacija potpuno simetrična sa obe strane bilo kog pojedinačnog procesa razmene. Potencijalni prodavac iz našeg primera sa automobilom, nastojeći zbog lične rente da ograniči slobode svojih konkurenata, koji bi mogli da sačine alternativne prodajne ponude potencijalnim kupcima. Ali i potencijalni kupci će voditi računa o eventualnoj renti, tako što će ostaviti otvoren pristup svim potencijalnim prodavcima. U postularanim okolnostima, nikada ne može da se dogodi da potencijalni kupci i potencijalni prodavci zajedno postignu opštu saglasnost o potrebi za bilo kakvim ograničavanjem pomenutih sloboda.

Prodavci (ili kupci) određene robe mogu da utvrde da je korisno da se između sebe dogovore oko ograničavanja slobode prodaje koju im priznaju potencijalni kupci (prodavci). Dogovorom oko »podele tržišta«, prodavci (kupci) mogu uspešno da osiguraju izvlačenje rente od kupca (prodavca). Ovakvi ugovori o ograničavanju slobode mogu da nastanu dobrovoljno jedino na istoj strani u procesu razmene. Naime, ovakve ugovore mogu da sklupaju prodavci, ili kupci, ali ne i obe strane odnosa razmene. Takvi ugovori o ograničavanju slobode, mogu da se označe kao jedan od »sistema ograničavanja« koje je potrebno »u potpunosti ukloniti« da bi se »sam od sebe« uspostavio »jednostavan poredak prirodne slobode«. Konkretnije rečeno, takvi ugovori ne mogu da dobiju podršku i zaštitu od strane zakona. Zakoni ugovaranja moraju da se ograničavaju na dobrovoljnu razmenu prava. Ugovori ne mogu da se proširuju tako da obuhvate i »razmenu« sloboda, i onda kada su obe strane za to dobrovoljno zainteresovane. Potrebno je sprečiti prodavce da pomoću ugovora odbacuju slobodu prodaje koju im kupci nude, bilo putem učešća na delovima tržišta, teritorija, ili putem ponuđenih cena. Ista zabrana mora da važi i za kupce. Ispravno razumevanje Smitovog poretko prirodne slobode nudi normativni osnov za dogovaranje i sklapanje ugovora između pripadnika kartela prodaje ili kupovine, bez upotrebe prisile.

Dosadašnja analiza nam ništa ne govori o eventualnim temeljima ograničavanja slobodnog pristupa resursima koji se ne nalaze unutar oblasti u kojoj je sprovedena potpuna razdeoba prava. Sloboda pristupa »javnom dobru« koja može da nastane »prirodno«, ne mora da bude takva da u najvećoj mogućoj meri uvećava vrednost rente. Kao što je analiza do sada pokazala, realizacija ove slobode može da dovede do potpunog iščezavanja onih vrednosti koje nastaju korišćenjem takvih resursa. Neću da proširujem raspravu o tome u kojoj meri bi se »javno dobro«, istorijski posmatrano, moglo konstruktivno promeniti na takav način da putem preraspodele prava stupa u oblast u kojoj je njihova razdeoba izvršena bez ostatka. Čini se da je najbolje ograničiti zadatak ovog rada na oblast u kojoj je izvršena potpuna razdeoba prava, tako da se zaključci o ograničavanju sloboda odnose samo na one slobode koje uključuju mogućnost pristupa pravima unutar pomenute oblasti.

IX SLOBODE I RASPODELA PRAVA

Već sam sugerisao da najveći deo zbrke u raspravi o slobodi potiče od nesposobnosti da se jasno razlikuju slobode i prava, to jest, od nesposobnosti da se razlikuje sloboda da se koriste i ostvaruju već dodeljena i postojeća prava, i raspodela ovih prava ili bogatstva. Pojam »pozitivne slobode« koji se određuje kao zadovoljenje neke želje ili potrebe, predstavljen je kao mnogo važniji od pojma »negativne slobode« koji se jednostavno određuje kao nepostojanje prisile.

Ove razlike je, barem delimično, moguće usaglasiti. Zadovoljavanje neke potrebe ili želje zahteva i jedno i drugo, i pravo i slobodu. Neka osoba može da poseduje zakonski zaštićenu imovinu koja bi mogla da zadovolji njenu

potrebu, ali istovremeno može da joj bude ograničena sloboda korišćenja ove imovine, na takav način da ne postoji mogućnost da ostvari ovaj cilj.⁵ Postoje dve dimenzije ovog problema, i njihovo spajanje samo može da unese zbrku u raspravu. Recimo, osoba koja poseduje zakonsko pravo na neko zemljište, za koje je zainteresovan veoma uzan krug kupaca (zakupaca), očigledno ima manje slobode od neke osobe koja raspolaže samo sopstvenom radnom snagom, ali se zato ovom raspolaganju ne postavlja nikakva ograničenja.

Takode se mora voditi računa da se sloboda ne definiše isključivo pozivanjem na veličinu skupa mogućih izbora⁶. Veličina ovog skupa zavisi od zakonski zaštićene imovine i sloboda da se koristi ta ista imovina. Pojedinač koji ima zakonsko pravo na sto dolara, ima veću imovinu od pojedinca koji ima zakonsko pravo na svega deset dolara. Ali ova dva pojedinca mogu da imaju bilo jednaku, bilo nejednaku slobodu raspolaganja svojom imovinom. Porodični budžet prvog pojedinca je veći od porodičnog budžeta drugog pojedinca samo pod implicitnom pretpostavkom da obojica imaju istu slobodu raspolaganja.

Kome da verujem? Šta ja zaista mislim? Uprkos tome što razgovor sa drugima služi da bi se stvari preciznije i detaljnije promislite, ukoliko ga ima previše, može da bude bezvredan. Nasuprot tome, kratak razgovor može veoma mnogo da koristi. Moralna vrednost života, ne zavisi samo od moje sposobnosti da je racionalno izložim u razgovoru, nego i od intrinzične vrednosti mojih moralnih uverenja, kao i od činjenice, da li sam uspeo da živim u skladu sa njima. Zbog toga, ne smatram manje vrednom osobu koja sledećim rečima odbija ponudu nekog Sokrata: »Sokrate, prestani da me gnjaviš. Imam mnogo boljih načina da provedem svoje vreme

X SLOBODE I RENTE

Teorija prirodne slobode koja je izložena u ovom radu, stoji u bliskoj vezi sa teorijom rente tradicionalne ekonomije. Maksimalno uvećavanje ličnih sloboda istovetno je sa maksimalnim uvećavanjem zbira potrošačeve i proizvođačeve dobiti.

Ovo uvećavanje se odvija onda kada pojedinci i organizacije sa precizno određenim i zakonski zaštićenim pravima na resurse, dobiju pristup na tržište na kojem se razmenjuju takva prava, bez ikakvih ograničenja. Sve do sada, nisam povezivao svoju analizu sa nešto specifičnijim elementima teorije ekonomske rente.

Prilikom analize, pretpostavio sam da pojedinci u svojstvu kupaca pokazuju određene preferencije u pogledu vrste robe, bez obzira na činjenicu da li je ovo njihovo razlikovanje prirodno ili artifično. Slično tome, pretpostavio sam da pojedinci u svojstvu proizvođača-prodavca, takođe pokazuju preferencije s obzirom na raspolod proizvodnih resursa i roba koje nude na prodaju, ponovno bez obzira na činjenicu da li je ovo razlikovanje prirodno ili veštački zasnovano. Naime, analiza kao takva, ne pravi razliku između ovih različitih stepena specijalizacije, niti u proizvodnji, niti u potrošnji. Nasuprot tome, teorija dobiti uveliko razmatra i koristi specijalizaciju resursa za različite svrhe.

Razmotrimo čisto rikardijanski pojam zemljišta, koje je po definiciji namenjeno samo jednoj svrsi. Reč je o uzgoju pšenice. Ceo povratak iz ovog resursa predstavlja ekonomsku rentu, koja kao takva u potpunosti zavisi od cene koju će ovaj proizvod dobiti u međusobnim tržiš-

nim odnosima brojnih kupaca i snabdevača. Pojedinač koji poseduje ovu zemlju ima motiv da svim potencijalnim kupcima dozvoli da iznose svoje ponude za njegov proizvod, ali, po definiciji, nije u stanju da svoju potencijalnu prodaju otvori ostalim mogućim kupcima drugih proizvoda, kao što su ovas, kukuruz, ječam, itd. Zbog toga ima smisla da kažemo, da je vlasnik ovakvog zemljišta mnogo ograničeniji u svojoj »slobodi da proda sopstveni proizvod« od ostalih vlasnika čije se zemljište koristi za proizvodnju alternativnih proizvoda. U ovom slučaju, ograničenje slobode proizlazi iz prirodnih ili fizičkih osobine samog osnovnog odbora, a ne iz nekih naknadno nametnutih prepreka. Iz tog razloga se ne može uneti tražena modifikacija opšteg zaključka koji smo nedavno izložili. Reč je o stavu da će se slobode svih vlasnika, uključujući i vlasnika pomenutog zemljišta, uvećavati u najvećoj mogućoj meri zahvaljujući delovanju konkurentskog tržišnog poretka.

Reči da je vlasnik visoko specijalizovanog odbora ograničeniji u svojoj slobodi da proda sopstveni proizvod, implicira činjenicu da će eventualna renta proizvođača (celokupni povratak u slučaju čistog rikardijanskog zemljiš-

milan blanuša

ta) biti ranjivija, to jest da će je kupci lakše izvući od njega nego od nekog drugog. Zbog toga bi vlasnik visoko specijalizovanog resursa mogao da želi da uloži više u zaštitu rente od nekog drugog vlasnika koji poseduje neko ne-specijalizovano dobro. Ukoliko ne postoji veći broj potencijalnih kupaca, vlasnik specijalizovanog proizvodnog dobra može da učini nešto više od priznavanja slobode kupovine svim mogućim kupcima. On može da uloži svoja skupocena sredstva pokušavajući da zajamči uslove trgovine svojim proizvodima i drugim dobrima koje bi mogao da kupi zauzvrat. Naravno, nema načina da se razlikuje utvrđivanje uslova razmene radi zaštite rente proizvođača, i utvrđivanje istih uslova radi zaštite od izvlačenja rente potrošača, od kupca. Ipak, analiza može da ponudi samo privremeno objašnjenje činjenice da su unutar poljoprivrede i industrijske proizvodnje, koje su inače u organizacionom smislu pogodne za visok stepen konkurentnosti, veoma česti pokušaji da se tačno utvrde uslovi trgovine proizvodima.

Analogno razmišljanje može da se primeni na vlasnike usko specijalizovanih potrošačkih preferencija. Osoba čije preferencije pokazuju niži stepen gipkosti u pogledu zamenjivosti određenih proizvoda uživaće mnogo manje sloboda od osobe gipkijih preferencija.

Opštim zaključcima, kada je reč o odnosu između slobode i rente, potrebne su bliže odrednice u pogledu vlasništva nad neproizvodnim ali deljivim resursima. U ovom slučaju, pokušaji da se izvuče potencijalna renta kupca mogu da uključuju namerno ograničavanje slobode kupovine. Uprkos tome, kupci čije su slobode tako ograničene, nastoje da realizuju slobodu kupovine od prodavaca međusobno

zamenljivih resursa (roba), ili pokušavaju da podrže napore pomoću kojih bi trebalo da se promene njihove preferencije, na takav način da se umanjí ranjivost rente. Ukoliko »osnovna i trajna« proizvodna sredstva zaista ne postoje, sve ove odrednice nisu potrebne. Veći deo analize izložene u ovom radu, zasniava se na prečutnoj pretpostavci da postojanje vlasništva nad takvim izvorima vrednosti koji nisu u stanju da sami sebe reprodukuju, ne predstavlja veliki izazov za stručnjake koji se bave političkom ekonomijom.

XI ZAKLJUČCI

Već sam istakao da analiza koju sam ponudio u ovom radu, uključuje samo blagu promenu naglasaka i tumačenja u prameni osnovnih instrumenata elementarne teorije vrednosti. I pored toga, ipak bih se odlučio za tvrdnju da se pomoću ličnih vrednovanja slobode može doći do značajnih uvida u prirodnu logiku nastajanja jednog tržišnog poretka. Na taj način, sagledava se i tendencija tog poretka da dovodi do rezultata koji su u skladu sa zahtevanim uslovima »delotvornosti«, unutar oblasti potpune razdeobe prava.

Na ovom mestu nisam pokušao da na is-

nego da brbljam sa tobom. »Takav odgovor bi lako mogao da predstavlja simptom nekog dubljeg duhovnog oboljenja. Ali, on bi mogao da posluži i kao pokazatelj zrelog shvatanja, da moralni život predstavlja nešto više od puke priče.

Sve ovo mi zadaje velike teškoće kada prelazim sa ličnog morala na javni, društveni život. Zato ću preokrenuti stvari, i dijalog proglasiti prvom dužnošću građanskog ponašanja. Iako osoba koja pažljivo analizira svoje moralno ponašanje može opravdano da prekine svaki razgovor, odgovorni građanin ne može, koristeći slične razloge, da se isključi iz javnog političkog dijaloga.

crpan način povežem definiciju ili ideju slobode koja je nastala kao rezultat prethodne analize, sa idejom slobode koja već dugo vremena predstavlja predmet rasprava među filozofima. Jedino sam u odeljku IX, nakon kratkog razmatranja, sugerirao da moj pristup nudi sredstva pomoću kojih se mogu izmiriti razlike između pozitivne i negativne slobode, što i jeste glavni predmet pomenutih filozofskih sporova. Ipak, ovaj rad napisao je stručnjak političke ekonomije za druge stručnjake u ovoj oblasti, a ne za filozofe. Da li moj pristup može da izdrži ispit kritičkog i detaljnog ispitivanja od strane drugih škola koje učestvuju u akademskoj raspravi, i da li je uopšte vredan pažnje — to su zanimljiva i važna pitanja koja se moraju prepusiti obimnom istraživanju na nekim drugim mestima, u neka druga vremena, i od strane nekih drugih stručnjaka.

■ ■ ■

1) Na primer, Hayek (1960), započinje svoju knjigu pokušavajući da odmah ponudi definiciju. Jensen i Meckling (1985) posećuju ceo svoj rad pokušaju da formulisu definiciju.

2) Za noviji pregled ovih rasprava, videti Pelczynski i Gray (1984), i Terrell (1985).

3) U rukopisu koji je u nekim aspektima sličan mom radu, Witt (1986) koristi termin »transakciona prava« da bi označio ono što ja zovem »slobodama«.

4) Sve ono što ne spada u ekonomiju biće isključeno tokom procesa razmene, koji uključuje i ugovore na malo, i ugovore na veliko.

5) U mnogim aspektima, Stigler-ova (1978) rasprava mnogo je bliža ovom radu od mnogih drugih razmatranja.

6) Kada je reč o veličini skupa mogućih izbora videti Jones i Sudgen (1982), i Beavis i Rowley (1983).

7) Drugim rečima, u onoj meri u kojoj je opcija »izlaza« vrednija, delatnik će imati više motiva da uloži u »glas«, da se ovde posluži Hirschman-ovim terminima (1970). Alchian i Woodward su analizirali moguće odnose između onoga što oni zovu »složena kvazi renta« vlasnika resursa, i strukture organizacija (1986).

Sa engleskog: Vladimir Lorencin